

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1941

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.α.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΝΙΤΣΕ

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ

II

Μετά τις παραπάνω σκέψεις δέν θ' ἀπορήση κανείς ἀν μιλήσω γιά τούς προπλατωνικούς φιλοσόφους σάν γιά μιά κοινωνία συμπαγή κι' ἀν σκέπτομαι ν' ἀφιερῶσω, σ' αὐτούς μόνους, αὐτή τή μελέτη. Μέ τόν Πλάτωνα ἀρχίζει κάτι ἐντελῶς διάφορο, ἢ, μπορεῖ κανείς νά πῆ ἐξίσου δικαιολογημένα, ἀπό τόν Πλάτωνα καί δῶθε λείπει ἀπό τούς φιλοσόφους κάτι τό οὐσιαστικό, ἀν τούς συγκρίνουμε μ' αὐτή τή Δημοκρατία τῶν μεγαλοφυῶν πού ἐκτείνεται ἀπό τόν Θαλή ὡς τόν Σωκράτη. Ἄν θελήσῃ νά κρίνῃ κανείς δυσμενῶς αὐτούς τούς παλιούς διδασκάλους, μπορεῖ νά τούς βρῆ μέ περιορισμένη ἀντίληψη καί νά πῆ πῶς οἱ ἐπίγονοί τους, μέ τόν Πλάτωνα ἐπικεφαλῆς, εἶναι περισσότερο βαθεῖς. Θάταν δικαιότερο καί εὐλικρινέστερο ἀν λεγότανε πῶς οἱ τελευταῖοι εἶναι τραγέλαφοι καί οἱ πῶτοι τόποι ἄγνοι. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτωνας εἶναι ὁ μέγας τραγέλαφος τόσο στή φιλοσοφία του ὅσο καί στήν προσωπικότητά του. Ἡ θεωρία του περί τῶν Ἰδεῶν περικλείει στοιχεῖα σωκρατικά, πυθαγόρεια καί ἡρακλειτικά, γι' αὐτό δέν εἶναι φαινόμενο ἄγνου τύπου. Κι' ὡς ἄνθρωπος ὁ Πλάτωνας συγκεντρώνει στόν ἑαυτό του τή βασιλική ἐπιφύλαξη καί τή μεγαλόπρεπη ἀταραξία τοῦ Ἡράκλειτου, τή μελαγχολική συμπόνια τοῦ

νομοθέτη Πυθαγόρα καί τή διαλεχτική τοῦ ψυχογνώστη Σωκράτη. Ὅλοι οἱ κατοπινοί φιλόσοφοι εἶναι τέτοιοι τραγέλαφοι. Ὄταν παρουσιάζονται μέ χαραχτήρα ἀρκετά χτυπητό, ὅπως οἱ Κυνικοί, δέν πρόκειται πιά περί τύπου· πρόκειται περί γελοιογραφίας. Μά ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει περισσότερο, εἶν' ὅτι εἶναι ἰδρυτές αἰρέσεων καί ὅτι οἱ αἵρέσεις πού ἰδρύθηκαν ἀπ' αὐτούς εἶν' ὅλες ἐστίες ἀντίδρασης στόν ἑλληνικό πολιτισμό καί στήν ἐνότητα τοῦ ὄφους πού διατηρήθηκε ἴσαμ' αὐτές. Ζητοῦνε μέ τό δικό τους τρόπο μιά λύτρωση, ἀλλά μονάχα γιά μεμονωμένες ψυχές, ἢ τό πολύ-πολύ γιά ὁμάδες φίλων ἢ μαθητῶν πολύ συνδεδεμένων. Ἡ δράση τῶν παλαιότερων φιλοσόφων, συνειδητή ἢ ἀσυνείδητη, τείνει στήν κοινή σωτηρία, στόν ὁμαδικό ἐξαγνισμό. Δέν πρέπει νά παρεμβάλλωνται προσκόμματα στήν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πρέπει ν' ἀπομακρύνωνται ἀπό τό δρόμο του οἱ τρομαχτικοί κίνδυνοι. Ὁ φιλόσοφος προστατεύει καί ὑπερασπίζει τήν πατρίδα.

Εἶναι ἀληθινή δυστυχία πού δέν μᾶς διασώθηκαν παρά τόσο λίγα κείμενα ἀπ' αὐτούς τούς πρώτους διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας καί δέν ἔφτασαν ἴσαμ' ἐμᾶς παρά μόνο ἀποσπασματικά. Ἡ ἀπώλεια αὐτή μᾶς ἀναγκάζει ἀθέλητα νά τούς μετροῦμε μέ πλαστά μέτρα, κι' ἀπό τό ἐντελῶς τυχαῖο γεγονός ὅτι ὁ Πλάτωνας κι' ὁ Ἀριστοτέλης εἶχαν πάντα τόσοσους θαυμαστές καί τόσοσους ἀντιγραφείς, γινόμαστε ἀδικοί πρὸς τούς προκατόχους τῶν. Παραδέχονται πολλές φορές πῶς ὑπάρχει κάποια μοῖρα καί γιά τὰ βιβλία, ἕνα *fatum libellorum*, μά θάναι μοῖρα κακή αὐτή πού ἔκρινε καλό νά μᾶς ἀφαιρέσῃ τόν Ἡράκλειτο, τό θαυμάσιο ποίημα τοῦ Ἐμπεδοκλή, τὰ συγγράμματα τοῦ Δημόκριτου, πού οἱ ἀρχαῖοι ἐξίσωναν μέ τόν Πλάτωνα καί

(*) Συνέχεια ἀπό τό προηγούμενο.—Παρ' ὅλη τήν προσοχή πού καταβάλλεται στίς διορθώσεις τῶν δοκιμῶν, μερικά λάθη ἔφυγαν, ὡστόσο, στή δημοσίευση τῆς πρώτης καί τῆς δεύτερης συνέχειας. Σημειῶνουμε δυό πού ἀλλοιώνουν τήν ἔννοια: Στό τεῦχος 345-346, σελ. 404, στήλη α', παράγρ. β', στή φράση «στόν ρομαντικό Ἡράκλειτό του, ἀντικείμενο κρυφῆς εὐνοίας, θανείζει πλασματικές καί συνθετικές ῥήσεις κλπ.», ἡ λέξη «συνθετικές» νά διαβασθῆ «συνθετικές». Καί στό τεῦχος 347, σελ. 447, β' στήλη, ὁποσημείωση, στή φράση «κυρίαρχη φιλοσοφική ἀρχή εἶναι ὅτι ἡ ἀτομική ψυχὴ ταυτίζεται μέ τήν καθολική ψυχὴ τοῦ σώματος», ἡ λέξη «σώματος» νά διαβασθῆ «σὺμπαντος».

πού στὴ σημερινή του ἀκόμα κατάσταση τὸν ξεπερνᾶ σὲ ἀπλότητα. Σ' ἀντάλλαγμα φιλοδωρηθήκαμε μὲ τὰ συγγράμματα τῶν Στωϊκῶν, τῶν Ἐπικούρειων καὶ τοῦ Κικέρωνα. Φαίνεται, λοιπόν, πὼς στερηθήκαμε ἀπὸ τὸ λαμπρότερο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς προφορικῆς του ἔκφρασης, μοῖρα πού δὲν πρέπει νὰ μᾶς εκπλήττει, ὅταν ἀναλογισθῆ κανεὶς τὶς ἀτυχίες τοῦ Σκώτου Ἐριγένη⁽¹⁾ ἢ τοῦ Πασκάλ κι' ἂν σκεφθῆ πὼς καὶ σ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν αἰῶνα τῶν φώτων, ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Σοπενάουερ: «Ὁ κόσμος ὡς θέλησις καὶ ὡς παράστασις» ἔγινε ἀνάγκη νὰ καταστραφῆ. Ἄν θέλουμε νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ὑπάρχει στὴν περιοχὴ τούτη ἰδιαίτερη Πρόνοια, ἔστω! κι' ἄς ἐπαναλάβουμε μαζί μὲ τὸν Γκαίτε:

Übes Niederträchtige
Niemand sich beklage
Denn es ist das Mächtige
Was man dir auch sage.

(Γιὰ τ' ἀχρεΐα καὶ τὰ φαῦλα
Κανένας δὲν παραπονιέται
Γιατ' εἶναι τοῦτα δύναμη,
Κι' ὁ καθεὶς ἄς λέει.)

Εἶναι, κυρίως, δυνατώτερα ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἀλήθειας. Εἶναι σπάνιο γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα νὰ δώσῃ ἕνα καλὸ βιβλίο πού νὰ τονίζει τολμηρὰ τὸ πολεμικὸ τραγοῦδι τῆς ἀλήθειας, τὸν ὕμνο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἥρωισμοῦ κι' ὡστόσο κρέμεται ἀπὸ τὶς πιὸ ἀθλίες συμπτώσεις, ἀπὸ τὸν ξαφνικὸ σκοτισμὸ τῶν πνευμάτων, ἀπὸ κρίσεις δεισιδαιμονίας ἢ παράλογης ἀντιπάθειας, πολλὰς φορές μάλιστα κι' ἀπὸ τὴν τεμπελιά ἑνὸς γραφιά, ἀπὸ τὰ ἔντομα ἢ ἀπ' τὴ βροχή, γιὰ νὰ μπορέσῃ τὸ βιβλίο νὰ ἐπιζήσῃ ἕναν αἰῶνα περισσότερο ἢ νὰ ξαναγυρίσῃ σὲ σαπρὶσ καὶ σκόνῃ. Μ' ἄς μὴ μεμψιμοιροῦμε ἄς ἐπαναλάβουμε καλύτερα τὰ καταληκτικὰ καὶ παρήγορα λόγια πού ὁ Χάμαν⁽²⁾ ἀπευθύνει στὰ καλλιεργημένα πνεύματα πού θρηνωδοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὰ χαμένα ἔργα: «Στὸν τεχνίτη πού περνοῦσε τὴ φακὴ ἀπὸ τὴν τρύπα τῆς βελόνας δὲ θάφτανε ἀραγές ἕνα σακκί φακὲς γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴ δεξιότητά του; Θάθελε νὰ θέσῃ κανεὶς τὸ ἴδιο ἐρώτημα σ' ὄλους τοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους πού δὲν ξαίρουνε νὰ

κάνουν καλύτερη χρῆσι τῶν ἔργων τῶν Ἀρχαίων ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο μὲ τὶς φακὲς». Θάπρεπε, στὴ δική μας περίπτωσι, νὰ προσθέσουμε πὼς δὲν μᾶς χρειάζονται οὔτε μιὰ λέξι, οὔτε ἕνα ἀνέκδοτο, οὔτε μιὰ ἡμερομηνία παραπάνω — καὶ λιγώτερα ἀκόμη θὰ μᾶς ἔφταναν — γιὰ νὰ διαπιστώσουμε πὼς, κατὰ γενικὸν κανόνα, οἱ Ἑλληνες δικαιολογοῦν τὴ φιλοσοφία.

Μιὰ ἐποχὴ πού τὴ βρῆκε τὸ κακὸ τοῦτο πού καλεῖται γενικὴ μόρφωσι, μὰ πού βασικά εἶναι ἀμόρφωτη καὶ χωρὶς καμμιά ἐνότητα ὕφους, δὲ θάξερε τί νὰ τὴν κἀνῃ τὴ φιλοσοφία, ἔστω κι' ἂν διαλαλεῖται στοὺς δρόμους καὶ στὶς πλατεῖες ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα τῆς Ἀλήθειας. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ θὰ μείνῃ ὁ ἐμβριθὴς μονόλογος τοῦ μοναχικοῦ περιπατητῆ, ἡ λεία πού τὸ άτομο ἀρπάζει στὴν τύχη, τὸ μυστικὸ κλειστῶν συλλόγων ἢ μιὰ ἀνώδυνη φλυαρία ἀνάμεσα σὲ γέρους ἀκαδημαϊκοὺς καὶ παιδιὰ. Κανεὶς δὲν τολμᾷ νὰ ριψοκινδυνεύσῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν πραγματοποίησι τοῦ νόμου τῆς φιλοσοφίας, κανένας δὲν ζῆ μιὰ ζωὴ φιλοσοφικὴ, μ' αὐτὴ τὴ στοιχειώδη εὐλικρίνεια πού ἀνάγκαζε ἕναν Ἀρχαῖο, ὅπου κι' ἂν ἦταν, ὅ,τι κι' ἂν ἔκανε, νὰ συμπεριφέρεται σὰ Στωϊκὸς ἂν εἶχε ὀρκιστῆ πιστὴ στὶς ἀρχὲς τῆς Σχολῆς. Στὴν ἐποχὴ μας, οἱ Κυβερνήσεις, οἱ Ἐκκλησίες, οἱ Ἀκαδημίες, τὰ ἤθη, οἱ συρμοὶ καὶ ἡ ἀνανδρεία τῶν ἀνθρώπων συμφωνοῦν στὴ χρησιμοποίησι πολιτικῶν καὶ ἀστυνομικῶν μέσων γιὰ νὰ φυλακίσουν τὴ φιλοσοφικὴ δράσι σὲ μιὰ μάταιη ἐπίδειξι σοφίας. Ὅλα περιορίζονται σ' αὐτὸ τὸν ἀναστεναγμὸ: «Ἄ! κι' ὡστόσο!» ἢ σ' αὐτὴ τὴ διαπίστωσι: «Ἦταν μιὰ φορὰ...» Ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει πιὰ λόγος ὑπάρξεως γι' αὐτὸ ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος, ἂν εἶναι λιγάκι θαρραλέος καὶ ἐντιμος, θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀποκρούει καὶ νὰ τὴ διώχνει μὲ δικαιολογίες ἀνάλογες μ' ἐκεῖνες πού μεταχειριζόταν ὁ Πλάτωνας γιὰ ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν Πολιτεία του τοὺς τραγικοὺς ποιητῆς. Δίχως ἄλλο, θὰ εἶχε τότε κι' αὐτὴ τὸ δικαίωμα ν' ἀπαντήσῃ ὅ,τι καὶ οἱ τραγικοὶ ποιητῆς εἶχαν ἀπαντήσῃ στὸν Πλάτωνα. Ἄν τὴν ἀνάγκαζαν νὰ μιλήσῃ, θὰ μπορούσε ν' ἀποκριθῆ: «Ἀτυχε λαέ! Δικό μου εἶναι τὸ λάθος ἂν ἡ ζωὴ μου ἐπάνω στὸ δικό σου χῶμα εἶναι πλανητικὴ κι' ἀλήτικη, ἂν πρέπει νὰ κρύβωμαι καὶ νὰ μασκαρεύωμαι, σάμπως ἐγὼ νὰ ἤμουν ἡ ἐνοχὴ καὶ σεῖς οἱ δικαστῆς μου; Κότταξε τὴν Τέχνη, τὸ ἀδελφί μου! Ἐγὶνε μ' αὐτὴν ὅ,τι καὶ μὲ μένα καταφύγαμε στοὺς Βαρβάρους καὶ δὲν ξέρουμε πιὰ σὲ ποιὸν ν' ἀφοσιωθοῦμε. Ἐδῶ, εἶν' ἀλήθεια, δὲν ἔχουμε πιὰ λόγος ὑπάρξεως, ὅμως οἱ δικαστῆς πού θὰ μᾶς δικάσουν θὰ δικάσουνε καὶ σᾶς καὶ θὰ σᾶς ποῦν: Ἀποχτήστε πρῶτα πολιτισμὸ καὶ κατόπι θὰ μάθετε τί θέλει ἡ φιλοσοφία καὶ γιὰ τί εἶναι ἱκανή.»

1. Ἰωάννης Σκῶτος Ἐριγένης. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς μεγάλους σχολαστικοὺς φιλοσόφους (800 - 879 μ.Χ.). Διάσημος ἑλληνοεὐρωπαϊκός (Σ.τ.Μ.).

2. Χάμαν (Hamann) Ἰωάννης Γεώργιος. Γερμανὸς σοφός. Γεννήθηκε στὴν Καινιζβέργη στὰ 1730 - 1788. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ φιλοσοφία, τὴ φιλολογία, τὴ θεολογία, τὴν τέχνη καὶ τὴ γλωσσολογία κ' ἔγραψε πολυάριθμες μελέτες σὲ ὕφος ἰδιότυπο, γεμάτο ἀπὸ εἰκόνες καὶ σύμβολα. Γιὰ τὴν πρωτοτυπία τοῦ ὕφους καὶ τῶν ἰδεῶν του ὁ Χάμαν ἦταν γνωστός μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ πού τοῦ ἔδωσε ὁ Meier, ὡς ὁ «Μάγος τοῦ Βορρᾶ». Ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πίστις δὲν εἶναι ἔργο τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ δὲ μπορεῖ συνεπῶς νὰ κρίνεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγος. Βλ. σχ. καὶ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ. (Σ.τ.Μ.)

III

Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία φαίνεται νὰ ξεκινᾷ ἀπ' αὐτὴ τὴν παράλογη ἀντίληψη, πῶς τὸ νερὸ εἶναι ἡ καταγωγή κι' ὁ μητρικός μαστὸς τοῦ παντός. Ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ σταματήσουμε σ' αὐτὴν καὶ νὰ τὴν πάρουμε στὰ σοβαρά; Ναι, καὶ γιὰ τρεῖς λόγους: Πρῶτα-πρῶτα, γιατί εἶναι ἕνα ἀξίωμα ποὺ πραγματεύεται γιὰ τὴν καταγωγή τῶν ὄντων, ὅσοτα γιατί μιλάει γι' αὐτὰ χωρὶς μεταφορὰς κι' ἀλληγορίες, τέλος γιατί περικλεῖται — ἔστω καὶ στὴν κατάστασι τῆς χρυσαλλίδας — τὴν ἰδέα τοῦ ὅτι « ἕν τὸ πᾶν ». Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς λόγους ἀφίνει τὸν Θαλῆ στὴν περιοχὴ τῶν θρησκευτικῶν καὶ προληπτικῶν ἀνθρώπων, ὁ δεῦτερος ὁμοίως τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴν περιοχὴ τούτη καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν σοφὸ φυσιολόγο, ὁ τρίτος τὸν ἀνακῆρύσει ὡς τὸν πρῶτον Ἑλληνα φιλόσοφο. Ἄν ἔλεγε: « τὸ νερὸ μεταβάλλεται σὲ γῆ », θὰ εἶχαμε μιὰν ἐπιστημονικὴ ὑπόθεσι, ἴσως σφαιερῆ, ἀλλὰ ποὺ δύσκολα θὰ μπορούσε ν' ἀναιρεθῆ. Ὅμως, ξεπερνᾷ τὴν καθαυτὸ ἐπιστήμη. Δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ὁ Θαλῆς, ὑποστηρίζοντας αὐτὴ τὴν ὑπόθεσι τῆς ἐνότητος τοῦ σύμπαντος, τὴ θεμελιωμένη στὴν παρουσία τοῦ νεροῦ, ξεπέρασε τὸ χαμηλότατο ἐπίπεδο τῶν φυσικῶν θεωριῶν τοῦ καιροῦ του. Μᾶλλον τὸ πῆδησε μὲ μιᾶς. Οἱ μέτριες, ἀσυνάρτητες κι' ὀλότελα ἐμπειρικὲς παρατηρήσεις ποὺ ἔκαμε γιὰ τὴν παρουσία καὶ τίς μεταμορφώσεις τοῦ νεροῦ ἢ, κυριολεκτικώτερα τοῦ ὕγρου, οὔτε θὰ ἐπέτρεπαν οὔτε κἀν θὰ προηνοῦσαν αὐτὴ τὴ γιγαντιαία γενίκευσι ὅτι τὸν ἔσπρωξε σ' αὐτὸ εἶν' ἕνα ἀξίωμα φιλοσοφικὸ ποὺ ἔχει τὴν καταγωγή του σὲ μιᾶ μυστικὴν ἐμπνευσι — μιᾶν ἐμπνευσι ποὺ τὴ συναντοῦμε σ' ὅλες τίς φιλοσοφίες μὲ διαρκῶς ἀνανεούμενες προσπάθειες γιὰ τὴν καλύτερη ἐκφρασί του: εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ὅτι: « ἕν τὸ πᾶν ».

Εἶν' ἀρκετὰ ἀξιοσημείωτο τὸ πόσο μιᾶ τέτοια πεποίθησι κυριαρχεῖ τυραννικά ὀλόκληρης τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος. Στὸν Θαλῆ, ἀκριβῶς, μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε τὸ πῶς ἡ φιλοσοφία προσπάθησε πάντα νὰ τείνει πρὸς τὸν σκοπὸ τοῦ ὁποῖου ἐνοιώθη τὴ μαγικὴ ἔλξι, παρ' ὅλα τὰ προσκόμματα τῆς πείρας. Στηριζόμενη σ' εὐθραυστα ποδάρια, προηγείται τῆς πείρας, τρέχοντας. Ἡ ἐλπίδα καὶ τὸ προαίσθημα τῆς δίνου φτερά. Τὸ ὑπολογιστικὸ λογικὸ ἀκολουθεῖ ἀσθμαίνοντας

βαρειά κι' ἀναζητεῖ καλύτερα ἐρείσματα γιὰ νὰ φτάσῃ κι' αὐτὸ τὸν ἐλκυστικὸ τοῦτο σκοπὸ, ὅπου ἡ θεϊκώτερη συντρόφισσά του ἔχει ἤδη φτάσει. Νομίζει κανεὶς πῶς βλέπει δυὸ ταξιδιωτὲς στὴν ὄχθη ἐνὸς ὄρητικοῦ χειμάρρου ποὺ σέρνει μαζί του χαλίκια. Ὁ ἕνας τὸν περνᾷ ἀνάλαφρα μ' ἕνα σάλιο· χρησιμοποιεῖ τίς πέτρες γιὰ νὰ πάρῃ φόρα, ἔστω κι' ἂν κατακυλᾶνε ξαφνικά πίσω του· ὁ ἄλλος στέκει ἀμήχανος· πρέπει πιὸ μπροστὰ νὰ φτειάξῃ σωρούς ποὺ θὰ τοῦ στηρίξουν τὸ βαρὺ καὶ φρόνιμο βῆμα. Κάποτες τὸ τόλμημα εἶν' ὀλότελ' ἀδύνατο, κι' οὔτε ὁ Θεὸς οὔτε ὁ χειμάρρος ἔρχονται βοηθοὶ του.

Τί εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνο ποὺ φέρνει τόσο γοργὰ στὸ σκοπὸ τῆς τῆ φιλοσοφικῆς σκέψῃ; Ἀπὸ τὴ σκέψῃ ποὺ ὑπολογίζει καὶ μετράει, δὲν ξεχωρίζει μόνο μὲ τὸ γοργότερο φτερούγισμά της ἀνάμεσα σὲ μεγαλύτερα διαστήματα; Ὁχι, γιατί ἐκεῖνο ποὺ τῆς φτερώνει τὰ πόδια εἶναι μιᾶ δύναμη παράξενη κ' ἐξωλογικὴ — ἡ φαντασία. Μὲ τὴ δύναμη τούτη πηδάει ἀπὸ πιθανότητα σὲ πιθανότητα, χαρίζοντάς τους προσωρινὰ ἕνα χαρακτήρα βεβαιότητος. Ἐδῶ κ' ἐκεῖ μάλιστα, στὸ πέταγμά της, ἀρπάζει μερικὲς βεβαιότητες. Ἐνα μεγάλο προαίσθημα τὴν ὀδηγεῖ, μαντεύει ἀπὸ μακριὰ πῶς κάπου, σὲ κάποιον σημεῖο, βρίσκονται οἱ βεβαιότητες ποὺ μπορούν νὰ ἐπαληθευθοῦν. Προπάντων ὁμοίως ἡ φαντασία εἶναι δυνατὴ ὅταν πρόκειται νὰ συλλάβῃ ἀκαριαῖα καὶ νὰ φέρῃ σὲ φῶς ἀναλογίες. Ἡ σκέψῃ, εὐθὺς κατόπιν, προσφέρει τὰ μέτρα καὶ τὰ καλούπια καὶ ζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τίς ἀναλογίες μὲ τὰ ἰσοδύναμα, τὴ συνάρτησι μὲ τὴν αἰτιότητα. Ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωσι ποὺ αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδύνατο, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ Θαλῆ, ἡ ἀναπόδεικτη φιλοσοφικὴ σκέψῃ διατηρεῖ μιᾶν ἀξία: Κι' ἂν ὅλα τὰ ὑπερείσματα ἔχουν λυγίσει, ὅταν ἡ λογικὴ κ' ἡ ἐμπειρικὴ ἀκαμψία θέλησαν νὰ ὠθήσουν ὡς αὐτὴ τὴν ἀρχή, ὅτι « ἀρχὴ τῶν ὄντων εἶναι τὸ ὕδωρ » (1), μένει, ἀκόμη, μετὰ τὴν κατάρρευσι τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκοδομῆς, κάποιον ἀπόθεμα ποὺ διατήρησε τὴν πρωθητικὴν του δύναμη καὶ σὰν ἐλπίδα μελλοντικῆς γονιμότητος.

(* Ἀκολουθεῖ)

1. « Ἀρχὴν τῶν ὄντων ἀπεφάνετο τὸ ὕδωρ ». Βλ. Πλουτάρχου, « Περὶ ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις » (Α', 8) (Σ.τ.Μ.)